

President Lula, een verzoener van tegenstellingen

Jos Schoenmaker over Brazilië

Jos Schoenmaker (52) was acht jaar toen zijn ouders met hem en zijn tien zusjes en broertjes naar Brazilië emigreerden. Hij deed jarenlang sociaal werk in sloppenwijken en werd uiteindelijk organisatieadviseur. In Nederland op bezoek, vertelde hij zijn verhaal aan Motief. 'Europa is een eiland van welvaart in een wereld die lijdt onder zware economische en sociale problematiek.'

Michel Gastkemper

Het was zuiver toeval dat koningin Beatrix dit voorjaar voor het eerst in de geschiedenis een officieel staatsbezoek aan Brazilië aflegde dat tegelijk de eerste officiële ontvangst was voor de populaire president Lula. Sinds 1 januari is oud-vakbondsleider Luiz Inácio Lula da Silva president van dit land, de eerste van socialistische snit, die bij de arme bevolking grote verwachtingen wekt. De koningin werd geflankeerd door Willem-Alexander en Máxima. De laatste voelde zich op het warmbloedige Zuid-Amerikaanse continent duidelijk beter thuis dan haar nieuwbakken Hollandse familieleden. Het bezoek begon in de kunstmatige hoofdstad Brasilia, ging vervolgens langs de oude hoofdstad Rio de Janeiro en het financieel-economische centrum Sao Paulo, om te eindigen in de kuststad Recife (die vroeger Mauritsstad heette), waar Nederlanders van de West-Indische Compagnie in 1624 een flink gebied veroverden en enkele decennia lang bezetten.

Niet ver van Sao Paulo bevindt zich tegenwoordig een heuse Hollandse kolonie met circa vijfduizend immigranten, Holambra, waar klederdrachten, klompen en molens hoog in ere worden gehouden. Zoals te verwachten valt, vormen bloemen voor hen het belangrijkste product. Eind maart was op het NOS Journaal te zien hoe de koningin werd vergast op Nederlandse volksdansen door enthousiaste, uitsluitend Portugees sprekende jongeren, waarbij zij, net als op Koninginnedag in Nederland, haar blijmoedigste gezicht trok.

Nog geen drie weken later is Jos Schoenmaker in Nederland op bezoek, samen met zijn Braziliaanse vrouw, die Nederlands spreekt. Ze hebben vroeger enkele jaren in Zeist gewoond. Op het redactieadres van Motief toont Jos Schoenmaker zich een blonde, bedachtzame man. Hij kent Motief niet. Aanvankelijk wat schuchter bij het ontvouwen van zijn levensverhaal, ontwikkelt hij zich echter gedurende het gesprek tot een hartelijk verteller.

In 1959 emigreerde hij op achtjarige leeftijd naar Brazilië. Zijn vader was tuinder in Noord-Holland die, omdat hij te weinig grond tot zijn beschikking kon krijgen, besloot Nederland te verlaten. In tegenstelling tot de Verenigde Staten, Canada en Australië, stond Brazilië kolonievorming toe. Met zijn vrouw en elf kinderen trok hij naar het rooms-katholieke Holambra, en begon daar de firma Schoenmaker in landbouw- en bloementeel. Deze is mede door het contact met het antroposofisch gedachtegoed geworden tot een in vele aspecten voorbeeldige onderneming: vijftienhonderd medewerkers, deelnemen aan beleidsvorming en winstuitkering, winst die ook gedeeltelijk in gemeenschapsontwikkelingsprojecten wordt geïnvesteerd, een firma waarvan het eigendom grotendeels is overgedragen aan een stichting.

De oudere broers van Jos namen deel aan de opbouw van de firma. De oudste heeft nu de algemene leiding en is tevens voorzitter van de bloemenveiling van Holambra, de enige van Latijns-Amerika. Zijn tweede broer heeft naast de leiding van de landbouwafdeling de leiding van het volksdansen. Zo hebben meerdere broers een taak binnen de firma en de

plaatselijke samenleving.

Jos zelf ging een andere weg. Hij is in Nederland in het kader van Association for Social Development (ASD), een internationale vereniging van consultants vanuit de antroposofie, die ontstaan is vanuit het NPI instituut voor Organisatieontwikkeling. In dit kader komen een keer per jaar ongeveer tachtig mensen bijeen.

In 1991 werd Jos Schoenmaker zelfstandig adviseur, en richtte hij samen met andere collega's Núcleo Maturi – Ecologia Social op. Vóór die tijd deed hij sociaal ontwikkelingswerk in de sloppenwijken, niet ondersteund door rooms-katholieke organisaties, maar gereformeerde. Dat werd mogelijk gemaakt door het Samuelfonds van de gereformeerde kerken, voor hulpverlening aan de allerarmsten in kleinschalige ontwikkelingsprojecten. Na het franciscaans seminarie en een studie psychologie aan de universiteit van Sao Paulo, nam Schoenmaker met zesentwintig jaar de verantwoording voor de begeleiding van zulke projecten op zich. 'Ik wilde in de directe sociale hulpverlening. Ik beleefde innerlijk wat Bernard Lievegoed, oprichter van het NPI, in zijn spreuk voor de ASD beschrijft: "Door de poort der geboorte stroomt jeugdige sociale wil in onze wereld; deze sociale wil zoekt naar vormen en doelen uit de geest geboren." In die periode was ik sterk christelijk bewogen, en vanuit die bewogenheid wilde ik me dienstbaar maken aan diegenen die het zwaarste sociale leed te dragen hebben. We zijn toen verhuisd van onze mooie flat in het centrum naar een afgelegen sloppenwijkgebied aan de rand van deze immens grote stad. Van dichtbij maakte ik de armoede en de uitzichtloosheid van de armen mee, geen perspectief en niets meer te eten hebben. Het bijzondere was dat de solidariteit onderling, de bereidheid om elkaar te helpen, groot was. Ik ontmoette dankbaarheid, maar ook grote afhankelijkheid. Ik merkte dat ik de mensen wel kon steunen, maar niet eruithalen, ik kon niet de problemen voor hen oplossen. Ik kon ze alleen helpen er zelf, en gezamenlijk, een weg toe te vinden, of beter gezegd, te banen. Want concrete mogelijkheden zijn er voor de armsten vrijwel niet, ze moeten geschapen worden.'

Sao Paulo

Sao Paulo is de grootste stad van Zuid-Amerika, de vierde van de wereld, met een oppervlakte groter dan de provincie Utrecht en 17 miljoen inwoners. De meesten hiervan zijn ongeschoold. De armoede is schrikbarend, het sterftecijfer ook. Bijna twee miljoen mensen zijn officieel geregistreerd als werkloos. Bovendien kan meer dan vijftig procent van de jonge mensen geen werk vinden, wat een explosief sociaal mengsel creëert. 'Het is een sociaal drama', zegt Jos Schoenmaker. 'Ik heb meegemaakt dat de dochter van een van de mensen waar ik thuis kwam, haar hele kamer zwart schilderde. Voor mij een spiegel van onze samenleving, de uitzichtloosheid van deze tijdgenoten. Natuurlijk is ontwikkelingshulp goed, mits het ook gepaard gaat met de opbouw van rechtvaardige sociale – en vooral economische – verhoudingen. Ik ben me er steeds bewust van geweest dat dit werk en het goede dat er uit voort kon komen, mogelijk werd gemaakt met geld dat door Nederlanders is geschonken. Maar het is natuurlijk niet zo dat het wel gaat als er maar geld is. Nee, ik ben gaan inzien dat het wel of niet slagen van een initiatief op sociaal gebied niet in de eerste plaats afhankelijk is van geld, maar van de kwaliteit van de inzet en medewerking van de mensen zelf. Die kwaliteit moet ook ontwikkeld worden. Dat is – zoals ik later leerde – een sociaal-pedagogische taak die ik steeds meer als de mijne ben gaan zien.'

In de jaren zeventig was hij zelf een zoekende, gericht op het menselijk-sociale, die zijn geestelijke oriëntatie zocht in verschillende geestelijke stromingen, waaronder het boeddhisme en jodendom. Toen hij voor zijn jongste dochter een natuurlijke, homeopathische behandeling zocht, leerde hij de antroposofische Clinica Tobias kennen. Daar vond hij ook boeken van Rudolf Steiner en begon die in het Portugees te lezen, ze lasen als romans. Een affiche waarop een seminar 'sociale pedagogie' werd aangekondigd, intrigeerde hem zeer. Het was de eerste cursus van Lex en Hanneke Bos in Brazilië, die

vanuit het NPI samen met Brazilianen was opgezet. Schoenmaker ging erheen en het werd een fantastische ontmoeting. 'Eindelijk had ik mijn groep gevonden, ik kreeg het gevoel thuis te zijn. Tot dan toe had ik altijd meegemaakt dat de verschillende gebieden van het geestelijk leven, zoals de theologie, van de mensenkunde, zoals de psychologie, en van het sociale, zoals de sociologie, helemaal apart van elkaar stonden. Binnen de sociale pedagogie werd dit één geheel: sociale ontwikkeling, menselijke ontwikkeling en geestelijke ontwikkeling vormen één in elkaar wevend geheel. Hier leerde ik geestverwanten kennen. Deze groep mensen bestaat nog steeds, als vereniging ter bevordering van de sociale pedagogie in Brazilië.'

Deze sociale pedagogie, zo legt Schoenmaker uit, is geïnspireerd door Bernard Lievegoed en richt zich op de ontwikkeling van mens en organisatie, ook van niet-antroposofische organisaties. Op uitnodiging van een Braziliaanse antroposoof en ondernemer van Duitse afkomst, Pedro Schmidt, kwam Lievegoed in de jaren zestig naar Brazilië. Lex Bos volgde hem en zaaide voort, en dit zaad heeft veelvoudig vrucht gedragen. 'Om er maar enkele te noemen: de reeds genoemde ondernemer schonk de aandelen van zijn onderneming aan een stichting ter bevordering van antroposofische initiatieven in Brazilië, de Tobias Vereniging, die de ontwikkeling van tientallen waardevolle initiatieven mogelijk maakt. Honderden mensen hebben deelgenomen aan de sociaal-pedagogische seminaria, die een referentiepunt zijn geworden voor hun verdere menselijke ontwikkeling. Er zijn verschillende instituten voor mens- en organisatieontwikkeling opgericht die vanuit het gedachtegoed van de sociale pedagogie en het NPI bijdragen tot de opbouw van een groot aantal ondernemingen, van sociale en culturele initiatieven. De erkenning van de firma Schoenmaker als een voorbeeldige onderneming, op menselijk, sociaal en economisch gebied, is te danken aan het contact met deze sociaal-pedagogisch impuls van de antroposofie, zoals Lievegoed, Lex Bos en anderen, waaronder nu ook wijzelf, daar vorm aan hebben gegeven.

Toen Lievegoed in de jaren vijftig in Rotterdam werd gevraagd een leerstoel te bezetten aan wat later de Erasmus Universiteit werd, stelde hij voor die "sociale ecologie" te noemen. Dat vond men te ongewoon, het werd uiteindelijk sociale pedagogie. In navolging van Lievegoed noem ik mij tegenwoordig sociaal ecooloog, en is mijn vak sociale ecologie, omdat het inzicht brengt in de voorwaarden voor duurzame sociale ontwikkeling, van samenwerkende mensen, organisaties en samenleving.' Lex en Hanneke Bos bleven elk jaar komen, tot begin jaren negentig hielden ze hun cursussen. Schoenmaker was eerst deelnemer, later werd hij assistent en uiteindelijk nam hij samen met een groep collega's de voorzetting van deze Seminaria over. 'Ik spreek Nederlands, en heb toegang tot de Nederlandse literatuur. In Brazilië bestaat antroposofische literatuur over het sociale nauwelijks. Ik las alles wat ik te pakken kon krijgen: Lex Bos, Bernard Lievegoed, Cees Zwart, Jan Saal, Gerard Endeburg. Maar voornamelijk toch Rudolf Steiner, speciaal zijn drie artikelen over antroposofie en het sociale vraagstuk.'

Núcleo Maturi en netwerk Corrente Viva

Het gaat Schoenmaker om de ontwikkelingsprincipes van de antroposofie. Zoals het inzicht in de driegeleding van het sociale leven in al zijn vormen, en de wetmatigheden die daaraan verbonden zijn en die bepalend zijn voor de al of niet duurzame ontwikkeling van organisaties en samenleving. De vrijheid als sociale kwaliteit die ten grondslag ligt van de gezonde ontwikkeling van het geestesleven, ruimte scheppend voor eigenheid en verscheidenheid, ook van visies en initiatieven. De onderlinge broederschap als sociale kwaliteit die ten grondslag ligt van de gezonde ontwikkeling van het economisch leven, gericht op de best mogelijke behoeftebevrediging van alle mensen binnen de gemeenschap. En ten derde het middengebied waarbinnen je komt tot gezamenlijke afspraken, die niet van buitenaf zijn opgelegd. 'Wanneer je zelf kunt meepraten, kun je in gelijkwaardigheid tot juiste en bindende afspraken en beleid komen, tot rechtvaardige sociale verhoudingen. Vanuit deze en andere inzichten vanuit de antroposofie werkt Núcleo Maturi – Ecologia Social in Brazilië aan duurzame ontwikkeling op cultureel, sociaal en economisch gebied.'

Jos zijn voorkeur blijft uitgaan naar de ontwikkeling van basisorganisaties. Op het moment dat in 1998 de ontwikkelingshulp vanuit het Samuelfonds stopte, werd besloten vanuit Brazilië zelf een netwerk op te bouwen, Corrente Viva genoemd, wat de dubbele betekenis heeft van 'levende keten' en 'levende stroom'. 'Het beoogt het bestrijden van armoede door het versterken van basisorganisaties die het dichtst bij de allerarmsten staan, door middel van samenwerkingsverbanden met andere sectoren van de samenleving, zoals universiteit, bedrijfsleven en overheid. Uitgangspunt is dat alles wat nodig is voor de sociale ontwikkeling van de Braziliaanse samenleving potentieel aanwezig is, mits het kan stromen van waar het voorradig is naar waar het nodig is, door middel van sociale bruggen die tussen deze meestal gescheiden werelden worden geslagen.'

Het netwerk Corrente Viva, dat Schoenmaker hielp oprichten, is nu twee jaar bezig met het bouwen van deze sociale bruggen ten dienste van de versterking van basisorganisaties zoals gemeenschapscentra, crèches, kinderopvang en jeugdcentra. 'Het bijzondere is dat de coöperatie zelf inkomens kan genereren, door middel van onder andere een naaiatelier, timmerwerkplaats, vuilnisrecycling en woningbouw. In totaal zijn er tweeëndertig organisaties over heel Sao Paulo bij betrokken, die klaar staan voor tienduizend gezinnen. Dit gebeurt onder begeleiding van een team van zes mensen, die zich vooral in organisatieontwikkeling hebben bekwaamd. Dit initiatief wordt gesteund door de reeds vermelde Tobias Vereniging. Er is een commissie fondswerving en financiële administratie ingesteld, die zich heeft weten te verzekeren van Nederlandse en Duitse ontwikkelingshulp tot 2004, vanuit Kerkinactie en Brot für die Welt. Maar de Corrente Viva tracht vooral in te spelen op het groeiende sociale verantwoordelijkheidsgevoel van de Braziliaanse samenleving, waardoor samenwerking en steun vanuit verschillende richtingen mogelijk word. Gelukkig groeit ook in Brazilië plaatselijke steun.'

President Lula

Schoenmaker ziet een nieuwe tendens in de Braziliaanse maatschappij, met president Lula als duidelijke exponent. 'Hij is een verzoener van tegenstellingen. Als vakbondsman stond hij aan de wieg van de arbeiderspartij, betrok er de christelijke vakbondsbeweging bij, waarin de bevrijdingstheologie een sterke stroming betekende. Ook het basiswerk van de katholieke kerk deed mee.

Lula heeft de trek naar de stad zelf meegemaakt, door met zijn moeder vanaf het platteland mee te gaan. Dit was zijn vierde verkiezingscampagne, waarbij hij altijd door de armste gebieden trok, met een "karavaan van het burgerschap": iedere burger heeft verantwoordelijkheid voor de samenleving. Hij bekijkt en benadert de politiek vanuit het perspectief van de allerarmsten. Zijn eerste maatregel als president was om met zijn ministers naar hun gebieden toe te gaan, als een symbolische handeling. Hij heeft het "honger nul-programma" ingesteld, "onze oorlog is tegen de honger". Lula brengt beweging in de solidariteit van de samenleving. Voor de politiek is dit nieuw, maar in het bedrijfsleven gebeurt dit her en der al; vanaf de jaren negentig wordt gewerkt aan maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Lula maakt zich sterk om met alle partijen samen, regering, bedrijfsleven en plaatselijke overheid, richting te geven aan een sociale samenleving, gericht op een duidelijk omschreven doel. Maar hij is zich er terdege van bewust dat sociale ontwikkeling alleen mogelijk is op een gezonde economische basis. Omdat hij zo veel krediet bij de bevolking heeft, kan hij onpopulaire maatregelen nemen, zoals bij de fiscale wetgeving, en het wegvallen van sociale verzekeringen.

Lula is een goede onderhandelaar. Hij blijft altijd zichzelf. Het was een novum toen hij met alle 22 gouverneurs een federaal regeerakkoord sloot, waarvoor drie dagen werd onderhandeld op een afgelegen plek buiten de hoofdstad Brasilia.'

Behoeftte aan inspirerende beelden

'Toen Bernard Lievegoed zijn Erasmus-rede hield, sprak hij over de sociale pedagogie van het kind en van de volwassene. De mensheid van nu gaat door de woestijn, zei hij, waarbij

hij wees op de behoefte aan inspirerende beelden, zeker bij jongeren. Niet-materialistische wereldbeelden, die in tegenstelling staan tot de alom heersende consumptiegewoonten, televisieprogramma's, feesten en seksualiteit. Ook de kerk is niet meer in staat deze niet-materialistische beelden te leveren. Er is echter grote behoefte aan een visie op ontwikkeling waar diepte in zit. Dat merkte ik toen we bijeenkomsten organiseerden, in samenwerking met de jongerensectie van de Antroposofische Vereniging in Brazilië, waar veertig jongeren op afkwamen.

Ik constateer een moeizame relatie tussen antroposofische beweging en Antroposofische Vereniging. Antroposofie leeft in de wereld, door middel van pedagogie, landbouw, gezondheidszorg, het sociale. Maar de brug met de Antroposofische Vereniging is moeilijk te leggen. Welk verband zou er tussen beiden moeten bestaan? Ook voor mij is dit een vraag. Hoe kun je elkaar wederzijds versterken?

Mijn eigen inspiratie krijg ik vanuit de antroposofie. Ik zie het belang in van de Vrije Hogeschool voor Geesteswetenschap, om geesteswetenschappelijk onderzoek voort te zetten, om de bron te blijven verzorgen. Rudolf Steiner is de grote inspirator, maar het onderzoek moet ook een eigen leven krijgen. Al drie jaar werk ik aan de oprichting van een sociale sectie, door elke maand bijeen te komen en te proberen elkaar te inspireren. Maar de weg hebben we nog niet gevonden. Hoe moet je geesteswetenschappelijk onderzoek doen, praktisch gesproken?

Bij de ledengroepen van de Antroposofische Vereniging heb ik me niet kunnen aansluiten. Die waren oorspronkelijk in Brazilië te Duits georiënteerd. Eigenlijk zou ik dan zelf, met anderen, het initiatief moeten nemen om tot iets anders te komen, maar ik heb er amper tijd voor, ben te druk met al het andere werk. Ik vraag me af waarom vooral de oudere mensen lid van de Antroposofische Vereniging zijn. Waarschijnlijk omdat jongeren nauwelijks tijd hebben, en moeten werken voor de kost. Een half jaar ben ik onbetaald adviseur geweest van het bestuur van de Braziliaanse Antroposofische Vereniging, maar heb dat niet voort kunnen zetten. Je zou jonge mensen moeten kunnen vrijstellen om bepaalde verantwoordelijkheden op zich te kunnen nemen, niet alleen op vrijwilligersbasis. Dat is echt een bottleneck, ook voor de vernieuwing van de Antroposofische Vereniging.'

'Nederland vormt voor mij een voedingsbodemp, de mensen hier zijn ontwikkelingsgericht. Europa is een beschermde wereld. Ik zag in krant een cartoon waarin Europa als een burcht was afgebeeld, waar een vlag werd uitgestoken met daarop de tekst: 'vol'. Europa is een eiland van welvaart in een wereld die lijdt onder een zware economische en sociale problematiek. De armoede neemt almaar toe. President Lula ziet wat dit betreft een uitdaging voor zich. Hij leest een mogelijke ontwikkeling af aan de werkelijkheid van degenen die van de welvaart zijn afgesloten. Een echte sociale ontwikkeling, die zijn naam met ere draagt, moet daarop invloed hebben. We moeten toe naar een wereldsamenwerking. Een samenwerking op het niveau van de Europese Unie is daarmee niet in tegenspraak, maar die moet niet blijven stilstaan bij dat niveau. Nu moet het verder. En Europa heeft daarin een taak – en dat is niet om zich vanuit eigenbelang te isoleren.

Ontwikkeling heeft altijd met mensen te maken. Ontwikkeling is geen simpel verlengstuk van het verleden, het is ook een antwoord op wat je tegemoetkomt. Alleen in gezonde organisaties kunnen mensen werkelijk tot ontwikkeling komen.'

Artikel uit: **Motief, maandblad voor antroposofie** - nr. 65, Juli/augustus 2003

© Antroposofische Vereniging in Nederland

www.antroposofie.nl